Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

UDK 111:001.4:811.163.6(091)
Ivo Kerže
Zavod Antona Martina Slomška, Maribor
ikerze@z-ams.si

RAZVOJ SLOVENSKE ONTOLOŠKE TERMINOLOGIJE DO KONCA 19. STOLETJA

V prispevku je prikazan razvoj ontološkega izrazja v slovenskem jeziku od začetkov pa vse do konca 19. stoletja. Analiziran je izvor osrednjih ontoloških izrazov: *podstat, bitje, bistvo, bitnost, bit.* Izkaže se, da je bilo obdobje katoliške obnove posebej cvetoče glede nastajanja te terminologije, čeprav so bili osnovni izrazi (*ftan, bitje*) postavljeni že v protestantskem obdobju. Poleg tega se v tej genezi izkaže kot pomemben zlasti slovarski prispevek Valentina Vodnika in Mateja Cigaleta.

Ključne besede: ontologija in jezik, podstat, bitje, bistvo, bitnost, bit

The paper analyzes the development of Slovene ontological terminology from the earliest period to the end of the nineteenth century. The analysis is focused on the core ontological terms: *podstat* 'substance', *bitje* 'being in the nominal sense', *bistvo* 'essence', *bitnost* 'entity', *bit* 'being in the verbal sense'. The analysis shows that the period of the Counter-Reformation was a particularly creative phase of this development, while the basic ontological terms (*ftan, bitje*) were conceived in the Protestant period. Essential contributions to this genesis are also the dictionaries by Valentin Vodnik and Matej Cigale.

Keywords: ontology and language, substance, being, essence, entity

0 Uvod[1]

Z ontološkim izrazjem mislim na tiste izraze iz slovenskega filozofskega diskurza, s katerimi se pretežno in tradicionalno ukvarja filozofska disciplina, ki ji pravimo ontologija ali veda o bitju (ali bivajočem). Izraz je sicer novoveškega porekla, a ima svoje korenine že pri samih začetkih filozofije v misli predsokratikov. Razmislek o bitju je že vsaj od Platona in Aristotela dalje razlikoval v bitju bivanje samo ali bit (dejstvo obstoja) in to, kar je, biva ali obstaja (definicijo, bistvo bitja). Tako imamo v slovenski ontološki terminologiji opraviti z izrazi za *bitje* kot tako, kakor tudi za njegov verbalni (*bit*) in nominalni pomen (*bistvo, bitnost*). Bitje se dalje po Aristotelu deli v samostojno bitje (*podstat*), ki biva v sebi, in nesamostojno bitje (*pritika*), ki biva v drugem. V analizi bom tako pozoren na pet izrazov: *podstat, bitje, bistvo, bitnost* in *bit*. Razvoju vsakega izraza bo posvečen en razdelek. Izraza pritika nisem obravnaval, ker je njegova pojavnost v besedilih pred 19. stoletjem zelo redka.[2]

[1] Besedilo je seminarska naloga, ki sem jo izdelal pri predmetu Jezikoslovni magistrski seminar pod mentorstvom prof. dr. Irene Orel v okviru izrednega študija na 2. stopnji enopredmetne slovenistike.

[2] Najdemo jo npr. v Trubarjevi *Cerkovni ordningi* (1564), in sicer v latinski obliki kot *Accidentia*.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

1 Razvoj izraza »podstat«

Podstat kot filozofski izraz, ki je slovenski prevod za *substantia*, οὐσία, prvi uporablja Cigale, in sicer v svoji *Znanstveni terminologiji*, ki je izšla leta 1880. Geslo se glasi takole:

»**Subſtanz**, phil. (substantia), Grundweſen, podstat, f. (nach Mikl. ung. ſloven., böhm., podstata), substáncija, ſ. a. Weſen, Weſentlich, ſubſtantiell, podstaten, ſ. a. Weſentlich; chem. v. Stoff.« (Cigale 1880: 115)

Od tod dalje je izraz prešel v običajno filozofsko rabo zlasti po zaslugi obširne in sistematične uporabe tega izraza v slovenski neosholastiki (prim. Ušeničnik 1941: 208 sl., 341). Glede tega, od kod je Cigale črpal pri oblikovanju tega ključnega ontološkega izraza, nam sam poda nekaj naznak, ko v omenjenem geslu pripiše k podstati napotilo »nach Mikl. ung. ſloven., böhm., podstata«. Če se najprej omejimo na drugi del napotila (»böhm., podstata«), vidimo, da gre najverjetneje za napotilo na nemško-češki slovar Josefa Dobrovskega (1802), ki omenja izraz podstata kot prevod za nemška izraza *Subſtanz* in *Weſenheit*, in sicer takole:

»**Subſtanz, f.** podſtata, substantia, essentia.« (Dobrovský 1802: 265)
»**Weſenheit, f.** podſtata, podſtatnoſt, bytnoſt, essentia.« (prav tam: 429)

Razlog, da sklepamo, da gre tu za Cigaletovo povzemanje slovarja Dobrovskega, je v tem, da je Cigale v svojem nemško-slovenskem slovarju iz leta 1860 že uporabil češko *podstato* kot predhodnico *podstati* iz *Znanstvene terminologije*, ki je izšla dvajset let kasneje. Oglejmo si ti starejši gesli:

»**Subſtanz**, die, das Weſen, bistvo, nach V. usebščina u. istnost, *poln*. istota, *böhm*. podstata« (Cigale 1860: 1592).
»**Weſen**, das, ehemals das Sein, Daſein, die Exiſtenz, ſ. dieſe; das Weſentliche, (essentia), bistvo (M.), bitnost (Gutsm.), *poln*. istota, istność, *böhm*. podstata (Subſtanz), *russ*. Suščestvo; ein Weſen, (ens), bitje, [...]; das hochſte Weſen, naj viši bitje« (prav tam: 1885).

Vidimo, da v tem slovarju Cigale poleg češke *podstate* omenja tudi izraza *vsebščina* ter *istnost*. Pred tema dvema izrazoma je zapisana črka *V*., ki je kratica za rokopisni nemško-slovenski slovar Valentina Vodnika. In dejansko v Vodnikovem nemško-slovenskem slovarju najdemo sledeče geslo:

»**Subſtanz** […] *iſtnoſt, jeſtota* […] podstata […] *Dobr*. […] vſebſhina vſebſhina […] vſebſhina […] ſozhjina […] ſamoſebje ſamoobſebik *Weſenheit* […] bitstvo *Subſtanzial bistven*, a, o.« (1803–1817: 8.6. zvezek)

Naj poudarim sicer, da je Vodnikovo avtorstvo celotnega gesla dokaj vprašljivo, kajti sestavljajo ga pripisi (tisti s svinčnikom so tu označeni s poševno pisavo), katerih pisava se tu pa tam ne ujema povsem z izhodiščno Vodnikovo. Zlasti je sporno Vod-

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

nikovo avtorstvo pripisa »podstata […] Dobr.«, kajti Vodnik pri zapisu fonema s sredi besede dosledno uporablja črko *ſ* in ne črke *s*.[3]

Pri vsem tem pa je pomembno, da je Cigale poznal to geslo Vodnikovega slovarja, saj navaja prav iz njega izraza *iſtnoſt* in *vſebſhina* kot Vodnikova prevoda za *substantia*. Iz tega lahko sklepamo, da je pri tem geslu naletel tudi na izraz podstata kot povzet iz slovarja Dobrovskega (na kar napotuje oznaka »Dobr.«).

Ni torej dvoma, da je eden izmed virov nastanka našega izraza *podstat* češka *podstata*, kot nastopi pri Dobrovskem. Vendar zanesljivo ni to edini vir. V omenjeni *Znanstveni terminologiji*, kjer ta izraz nastopa prvič, najdemo še pred napotilom na češko terminologijo, napotilo, ki se glasi »nach Mikl. ung. ſloven.«.

»Mikl.« je v Cigaletovem slovarju 1860 oznaka za dela Franca Miklošiča. Toda omejimo se najprej na drugi del oznake: »ung. sloven.«. Z oznako »madžarskih Slovencev« se je v preteklosti rado nazivalo vzhodne Slovence, zlasti Prekmurce, tj. tiste Slovence, ki so živeli pod krono sv. Štefana. In dejansko prekmurščina še danes pozna izraz, ki je slušno silno podoben *podstati*: ta izraz je *póstat* (Novak 1996: 105). Izraz je zabeležen tudi v Bezlajevem etimološkem slovarju pod sledečim geslom: **postât** (f.), g. *–i* 'vrsta delavcev na polju ali na vinogradu; del vinograda, ki ga naenkrat žanjejo; razmik med vrstami koruze, fižola; del gozda', tudi *póstat* (bkr., štaj.), *postâtka* (bkr.). Prim. sbh. *pȍstāt* (f.) 'vrsta pri žetvi' (Vuk), mak. *postacija* (m.) 'najstarejši žanjec na desni strani vrste', z drugačnim pomenom stcsl. *postatь* 'pars, substantia', br. *póstacь*, č., slš., *postať*, p. postać 'postava, podoba'. Iz slov. jezikov je rum. *postátă* 'spona, kos zemljišča', lit. *pastatà* 'figura, postava'. Stara zloženka **po-statь* (Miklošič, 319; Vasmer II, 416; ²Machek, 474; Skok III, 15), dalje glej *státi I–II*. (Bezlaj 1995: 92)

Glede na to, da ima ta izraz, kakor navaja Bezlaj, v svoji stcsl. obliki (*postatь*) tudi pomen *substantia*, poleg tega, da njegov vsakdanji pomen (predel polja, njive, posesti) močno spominja na vsakdanji pomen izraza οὐσία (katerega filozofski pomen je seveda *substantia*) [Dokler 1915: 564], bi bilo možno, da je *postât* ali póstat tisti izraz, ki ga ob češkem izrazu *podstata* Cigale jemlje za osnovo naše **podstati**. Ta izraz v svoji stcsl. obliki (*postatь*) najdemo tudi v Miklošičevem *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* iz let 1862–1865, a le v pomenu μέρος, pars in ne v pomenu *substantia* (Miklošič 1862–1865: 638).

V tem Miklošičevem slovarju pa je navedena pod stcsl. geslom *pod"stava* še beseda *podstat* v pomenu **substantia**: »nsl. podstava, podstat f. substantia hung.« (prav tam: 601). Najverjetneje je torej, da je imel Cigale pred očmi Miklošičev slovar iz leta 1862–1865, ko je v svojem delu iz leta 1880 pripisal k *podstati* napotilo »nach Mikl. ung. ſloven., böhm., podstata«, saj kratici »nsl.« in »hung.« v Miklošičevem geslu

[3] V obrnjeni verziji Vodnikovega slovarja, ki jo je napravil Jože Stabej in jo hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, je iztočnica *podstata* navedena takole: »*Substanz i. Abstr. das Wesen iſtnost, jeſtota Pohlnisch podstata Böhm. Dobr.* [Vodnikov poznejši pripis s svinčnikom.]«. Za izpis gesla se zahvaljujem Andreji Legan Ravnikar.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

jasno napotujeta na prekmurski izvor besede.[4] Tako, da se s te strani zdi, da osnova Cigaletove *podstati* ni prekmurski izraz *póstat*, ki ga tudi v Novakovem *Slovarju stare knjižne prekmurščine* ni najti, pač pa izraz *pòdstat*, ki ga v tem slovarju najdemo in ki ga je najverjetneje imel pred očmi tudi Miklošič v svojem slovarju iz let 1862–1865,[5] saj slednji le-ta izraz navaja s pomenom *substantia*.

Novak navaja kot vir Küzmičev prevod *Nove zaveze* iz leta 1771, kjer beremo: »Ár ſzmo tálniczke vcsinyeni Kriſztuſovi, csi li zacsétek podſtati notri do koncza trdno obdr'zimo« (Heb 3, 14) [Küzmič 1771: 676]. Novak besedo *podſtat* nenavadno (morda na sledi Dalmatina)[6] prevaja kot *zaupanje*, medtem ko je jasno, da je beseda mišljena v pomenu *substantia* (Vulgata) in ὑπόστασις.[7] *Slovenski standardni prevod* (1997) ga prevaja kot *obstoj*. Pri prevajanju 2 Kor 11, 17, Heb 1, 3 in Heb 11, 1 uporablja s pomenom *substantia* podobno besedo *podſztava* (Küzmič 1771: 548, 672, 690), ki jo, kot že rečeno, omenja tudi Miklošič v svojem *Lexicon palaeoslovenico-graeco--latinum* kot stcsl. besedo v povezavi s *podstatjo* (v pomenu *substantia*). Zanimivo je vsekakor, da Küzmič uporablja na štirih mestih, kjer nastopa pomen *substantia*, le enkrat izraz *podstat*, sicer pa izraz *podstava*. Nejasno je torej ali je pri njem *podstat* le nekakšna (naključna?) modifikacija stcsl. izraza *pod"stava*, ali pa je pri njegovem nastanku zvočno součinkoval stcsl. izraz *postatь*, ki ima po Bezlaju ob pomenu *pars* tudi pomen *substantia*.

Vsekakor bi brez te avtohtone, slovenske osnove Cigale zanesljivo ne sprejel izraza *podstat* v svojo terminologijo, saj je bil sam nasproten nekritičnemu prevzemu tujk (pa čeprav slovanskega izvora), ki nimajo osnove v domači govorici, saj kakor pravi v Uvodu v *Znanstveno terminologijo*:

> Namignili smo gori, da si moramo izposojati besed, katerih nimamo, od drugih Slovanov, kar so jih oni dobrih sprejeli ali izumeli. Tu me utegne kdo povprašati, sme li to izposojevanje biti neomejeno ali katere naj mu bodo meje. Najpriličneje je vsekakor, če je izposojenka potekla iz korena nam dobro znanega, kakor n. pr. pojem; prilično je tudi, če ima dotična beseda še vsaj nekoliko sorodnic v slovenščini, da nam ni popolnem odumrla, in tukaj je še prav koristno oživiti in nam v svest povrniti jo (Cigale 1880: VII).

[4] Bezlaj je z zgoraj navedeno oznako »Miklošič, 319« mislil na Miklošičev *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* iz leta 1886, kjer je na strani 319 omenjena beseda postatь kot tvorjenka iz korena sta *2*, vendar niti v pomenu *pars* in niti v pomenu *substantia* (prim. Miklošič 1886, 319, pri čemer je besedi dodeljen nemški pomen »*rest*.«, tj. ostanek, besedi *postat* pa pomen »*reihe der arbeiter auf dem acker*«, tj. vrsta delavcev na polju). Ta slovar pa zaradi leta izida in zaradi pomena besede seveda ni mogel biti vir, ki ga omenja Cigale. Ostaja pa odprto vprašanje o stcsl. besedi *postatь* v pomenu *substantia*, ki jo omenja Bezlaj, a je v navedenih Miklošičevih delih ni najti.

[5] Prim. Novak 2014.

[6] Morda se pri tem nekako nanaša na Dalmatina, ki v *Bibliji* prevaja to mesto zelo interpretativno: »Sakaj my ſmo Criſtuſa dileshni poſtali, aku le to sazheto Vero notèr do konza tèrdnu obdèrshimo.« Prevod besede *substantia* z *vero* utemeljuje Dalmatin ob robu strani takole: »Initium ſubſtantiae, id eſt, ſi illud per quod primum ſubſiſtimus, id eſt fidem firmam«.

[7] Prim. *Novum testamentum graece*, 27. izd. Nestle-Aland, Stuttgart 1993; odlomek iz *Vulgate* je naveden po http://www.biblija.net.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

Primer take besede je zagotovo *podstat*. Z ozirom na to pozornost na sorodnost z našo leksiko pri prevzemanju slavizmov, se postavlja še eno vprašanje v zvezi z izvorom besede *podstat*. Cigale je namreč dobro poznal slovensko slovarsko tradicijo in je torej poznal tudi slovarje iz obdobja katoliške obnove: Alasijevega, Kastelčevega, Hipolitovega (prim. Cigale 1860: IV).

V teh slovarjih, se je namreč zlasti bohotno razvila ontološka terminologija temelječa na korenu **ſtan-*. Možno je, da je pogostost takšnega ontološkega izrazja dodatno nagnila Cigaleta, v skladu s svojimi načeli za prevzem slavizmov, k izbiri izraza *podstat*, saj le-ta temelji na praktično istem korenu, tj. na glagolu *stati*.

Oglejmo si najprej Alasijevo ontološko terminologijo:

»eſſenza - ſtanouitnoſt«,
»ſoſtanza - ſtanouitnoſt«.

Nato Kastelčevo:

»eſsentia, bitje« (Kastelec 1997: 24),
»existentia, bitje« (prav tam),
»substantia, ae, blagú, imenîe, ſtán, ſtalu, ſtanina, ſt[a]noust, obſtanie.« (prav tam: 416).

Hipolitova izgleda takole:

»Ens, […] éna rejzh énu bytie[zadnja beseda je prečrtana, op. I.K.], bytíszhe, bútnost, bitýe.« (Hipolit 1711 I: 207),
»Eſsentia, […] bityè, bútnost éne rizhý.« (prav tam: 212),
»Eſsentialis, […] bútni, bútshi.« (prav tam),
»Eſsentialiter, […] bútnu, bútsku.« (prav tam),
»Exiſtentia, […] bítnost ali bitjè.« (prav tam: 223),
»Natura, […] natúra, shéga, ſtáta, ſnóterna lastnóst. móshki ali ſhénski sram, ali natúra. Natura rerum, […] cejl svejt.« (prav tam: 348),
»Subſtantia, […] éna stanovítna rejzh, tu bytjè ali[prečrtano IK] bútnost, ali samostávszhina éne rizhý: túdi stan, stanína, stávnost. Iménîe, blagù. Ψ gnéſda délat.« (prav tam: 636),
»Subſtantialis, […]. stanóvski, bútski.« (prav tam),
»Substanz, weſen. samuſtánîe ali bitjé ſléherne rizhý, túdi ſamustáliszhe, obſtáliszhe, bítnoſt, bítszhina. subſtantia, eſsentia.« (Hipolit 1712 II: 191),
»Weſen, ſubſtanz. bitjé, bítnoſt, ſtanína, ſamoſtávnoſt. ſubſtantia, eſsentia, natura.« (prav tam: 257),
»Weſen, Wesenheit Gottes. boshju bitje, bítnoſt boshja. Eſsentia divina.« (prav tam).

Vidimo, da se izrazi, ki izvirajo iz glagola *stati* nanašajo v vseh treh primerih na prevod za *substantia*, v zadnjih dveh pa so skoraj izključno pridržani za prevod tega

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

ontološkega pojma, medtem ko se za ostale izraze (izjema je pri Hipolitu *natura*, ki jo prevaja tudi s *státa*) pretežno uporabljajo izpeljanke iz glagola *biti*.

Bogastvo ontoloških terminov, ki izvirajo iz glagola *stati*, za prevajanje *substantiae* Cigaletovo oko, pozorno na ustaljeno rabo besed, ni moglo prezreti.

Z ozirom na to linijo terminološkega dedovanja je zanimiva Ušeničnikova uporaba izraza *samostat* za prevod *subsistentiae* (prim. Ušeničnik 1941: 210, 341). Zanimiva je, ker je podobna celi družini zgoraj navedenih zelo sorodno oblikovanih Hipolitovih izrazov za *substantia*, in sicer: *samostávszhina*, *samuſtánîe, ſamustáliszhe, ſamoſtávnoſt*. Zanimivo bi bilo raziskati po Ušeničnikovem opusu in neobjavljeni zapuščini, če je Ušeničnik vedel za te Hipolitove izraze.

Jasno je, da nakazana ontološka terminologija iz časa katoliške obnove, ki daje dodatno legitimnost izbiri *podstati* (in *samostati*) pri prevajanju *substantiae* (in *subsistentiae*) izvira iz Trubarjeve ontološke rabe besede *ſtan*, ki je obširno izpričana v indeksu filozofskih izrazov iz korpusa naše protestantike, ki ga prinašam v svojem delu *Začetek slovenske filozofije* (Kerže 2008). Je pa obenem jasno, da so naši pisci iz časa katoliške obnove bistveno razvezali in razvili imanentne možnosti Trubarjevega izraza. V omenjenem delu sem tudi pokazal, kako izvira Trubarjev izraz *ſtan* in iz njega izvirajoča terminologija najverjetneje iz dojemanja *stanovitnosti* kot posebej pomembne kreposti v tedanjem dojemanju našega ljudstva, na kar kažejo besedila *Stiškega rokopisa* in *Gorskih bukev* (prav tam: 331–332).[8] Prav tako sem pokazal, da ne moremo govoriti o vplivu nemškega prostora pri Trubarjevem kovanju tega izraza izključen (Luther uporablja za isti pomen le *Weſen*) (prav tam: 333). Ni pa povsem izključeno, da bi šlo tu za (sicer malce nenavaden) kalk iz latinskega *substantia*.

Če torej povzamemo izsledke tega paragrafa, bi lahko rekli, da so razvojne linije Cigaletove *podstati* tri:

Linija A: *podstata* [češ.] (Dobrovski, 1802) → {*podstata* (Vodnik po Dobrovskem, 1803–1817)} → *podstata* (Cigale po Dobrovskem, 1860) → *podstat* (Cigale 1880).

Linija B: *pod"stava* [stcsl.] → *podſtat* (Küzmič, 1771) → *podstat* (Miklošič, 1862–1865) → *podstat* (Cigale 1880).

Pri izvoru Küzmičeve *podſtati* je možno, da je součinkovala linija *postatь* [stcsl.] → *póstat* [vzh. sloven], ki razlaga izgubo v-ja in ki je, kot že rečeno, pomensko skladna.

Linija C: ljudsko dojemanje stanovitnosti kot posebej pomembne kreposti (Stiški rokopis, 15. stol.; Gorske bukve, 1683) → *ſtan* (Trubar, 1550) → *ſtanovitnoſt* (Ala-

[8] Prim. zlasti sintagmo »neyſſim ſtanovytn ſtall« v *Stiškem rokopisu* (Mikhailov 1998, 140), za sintagmo »is dobrih stanouitih vrsohou« v Kapschevem prepisu *Gorskih bukev* (Dolenc 1940, 106), pa tudi nenazadnje znameniti Trubarjev »ſtati inu obſtati« (1550: 209).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

sia, 1607) → *ſtán, ſtalu, ſtanina, ſt[a]noust, obſtanie* (Kastelec, 1680–1710) → *ſtáta, stanovítna rejzh, samostávszhina, stan, stanína, stávnost, samuſtánîe, ſamustáliszhe, obſtáliszhe, ſtanína, ſamoſtávnoſt* (Hipolit, 1711–1712) → *podstat* (Cigale 1860).

Zanimivo je, da celotna slovarska in katekizemska literatura od Hipolita do Cigaleta ne uporablja ontoloških izrazov, ki bi izvirali iz glagola *stati*, pač pa se omejuje v glavnem na tvorjenke iz glagola *biti* ter na druge rešitve.[9] V katekizemski literaturi prevladuje po pogostosti naprej izraz *natura*,[10] nato *bitje*,[11] izjemoma nastopata z ontološkim pomenom tudi *lastnost* (Edling 1779: 9) in *bistvo* (AN. 1846: 14). V slovarski literaturi izstopajo tvorjenke iz glagola biti: *bitje*,[12] *bitnost*,[13] *bitjost*,[14] *bitba*,[15] [*bitva*],[16] *bitik*,[17] *bivstvo*,[18] *bistvo*[19]. Pri Vodniku pa nastopajo tudi izrazi z drugačno osnovo: *istnost, jestota*, [*podstata*], *vsebšina, sočijna, osebjina*,[20] pa še *bitva* in *onó*.[21]

Kaj lahko sklepamo iz več kot sto let trajajoče skoraj popolne odsotnosti takšne terminologije? Morda je vzrok te odsotnosti v vplivu janzenizma, ki se je (na sledi protestantske miselnosti, čeprav v katoliški preobleki) upiral vsemu, kar je izviralo iz katoliške obnove in s tem najbrž tudi razkošju baročnega ontološkega izrazja. Kot glavni dejavnik takšne redukcije je najbrž treba izpostaviti Kumerdeja in njegov slovar, na katerega se je opiral Vodnik pri snovanju svojega.

2 Razvoj izraza »bitje«

Prvič uporabi v slovenščini ta izraz Dalmatin v svoji *Bibliji* (1584), ter v *Ta celem Catehismu*, ki je izšel istega leta. Z njim prevaja v glavnem nemški *Wesen*. Trubar pred letom 1584 izraza ne uporablja. *Wesen* prevaja na različne načine, v glavnem z izrazom *ſtan*. Oglejmo si najprej nekaj primerov Dalmatinove rabe tega izraza v *Bibliji*:

Kateri, kadar je ſvitloba njegove zhaſty inu podoba njegoviga, bitja, inu vſe rizhy neſse s'ſvojo mozhno beſsedo, inu je ſturil tu ozhiſzhene naſhih gréhou, ſam ſkusi ſebe, je on ſedil na deſniza njegoviga velizhaſtva, u'viſsokoſti (Heb 1, 3).

[9] Če izvzamemo Pohlinovo ontološko rabo izraza *postanje*: »katire je is Ozhetam enega bitja, inu boſhjanstva, ali postanja boſhjega nashega Gospuda« (Pohlin 1768, 13).

[10] Bellarmino 1725, 5; Stržinar idr. 1729, 19, 22, 23; Klapše 1743, 27; 1757, 25; Kanizij 1760, 41, 62, 165; 1761, 41, 62, 165; 1768, 13; 1770, 4, 90; 1790, 42, 63; Paglovec 1767, 2; An. 1777, 4; Edling 1779, 9; Japelj 1787, 8–9; Vodnik 1812, 18, 24; An. 1846, 14.

[11] Bellarmino 1725, 5; Kanizij 1768, 13; Japelj 1787, 7, 8–9; An. 1848, 13; Vodnik 1812, 5–16.

[12] Bellarmino 1725, 5; Kanizij 1768, 13; Japelj 1787, 7, 8–9; An. 1848, 13; Vodnik 1812, 5–16.

[13] Gutsmann, prav tam; Vodnik, prav tam.

[14] Vodnik, prav tam.

[15] Kumerdej, prav tam; Vodnik, prav tam [NUK Ms 473b–1].

[16] V. Vodnik, prav tam, [NUK Ms 473a–7], vendar vprašljiv mlajši zapis.

[17] Prav tam.

[18] Prav tam.

[19] Prav tam.

[20] Prav tam, [NUK Ms 473a–6], geslo »Substanz«.

[21] Prav tam, [NUK Ms 473a–7], geslo »Wesenheit«.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

Z *bitjem* Dalmatin tu prevaja grško »ὑπόστασις«,[22] latinsko »substantia« (*Vulgata*) in Luthrov »Wesen« (*Biblija* 1545).[23]

V istem pomenu najdemo besedo bitje v slovenskem predgovoru k *Bibliji*: »de bi v'enim ſamim bitju ali Bogaſtvu try mej ſabo reslozhene Perſone bile« (Dalmatin 1584a: a iii). Besedna zveza »v'enim ſamim bitju« prevaja izraz *consubstantialis* iz Nicejske veroizpovedi, ki ga Dalmatin podobno prevaja v *Ta celem Catechismu*, prav tako iz leta 1584: »kir je s'Ozhteom eniga bitja (ali Bogaſtva)« (Dalmatin 1584b: XXI).

V podobnem trinitaričnem kontekstu (kjer bi ob pomenu *substantia* sicer lahko nastopal tudi pomen *essentia* – vsekakor nominalen in ne verbalen pomen besede) najdemo prav tam: »Ni tiga bitja (ali ſtanu) naraſen nelozhimo« (prav tam: XXIII).

V *Bibliji* najdemo še npr.: »*Sakaj v'zhlovezhki pameti nej vezh ta Boshja luzh inu pravu ſposnanje Boshjiga bitja, ali ſtanu, inu njega vole*« (Dalmatin 1584a: a iiii). Tu bi lahko bolj prišel v poštev pomen *essentia* kot pa *substantia*, glede na težo, ki jo je imelo zrenje Božjega bistva v tedanjem teološkem diskurzu. V vsakem primeru gre spet za nominalen in ne verbalen pomen.

Ta Dalmatinov izraz je do sedaj najbolj trajna pridobitev slovenske filozofske terminologije. Noben drug izmed tu evidentiranih ontoloških izrazov v slovenščini ni dlje časa v rabi, saj ga uporabljamo Slovenci vse od leta 1584 do danes. Ta izraz najdemo v kar nekaj katekizmih od Dalmatina do današnjih dni.[24] Gre za enega izmed najosnovnejših izrazov naše neosholastike (Ušeničnik 1941: 165 sl.).

Glede na to, da Trubar tega izraza pred Dalmatinom ne uporablja, je malo verjetno, da bi Dalmatin ta izraz našel v vsakdanji govorici naših ljudi. V podporo te teze govori tudi dejstvo, da tega izraza ni najti v slovenskih predreformacijskih besedilih. Dalmatin je torej prvi, ki uporabi izraz *bitje* v zapisani slovenščini in najverjetneje tudi v slovenščini nasploh. Glede na to, da je beseda stcsl. izvora, kjer nastopa kot *bytьje* (Miklošič 1862–1865: 51), bi bilo najbolj verjetno, da jo je Dalmatin našel v starocerkvenoslovanskih virih, katere je prav gotovo poznal, zlasti po posredovanju besedil v glagolici in cirilici, s katerimi so bili naši protestanti dovolj dobro seznanjeni. Kot primer lahko npr. navedemo katekizem v cirilici, katerega je Primož Trubar izdal skupaj s hrvaškima reformatorjema Stjepanom Konzulom Istraninom ter Antunom Dalmat(in)om, ki že uvodoma navaja izraz *bitje* ob *stanu*. V transliteraciji se glasi:

> Katehismus: edna malahna kniga, u koi jesu vele potribni i koristni naouci i artkouli prave karstianske vere, skratkim' istumačenem', za mlade priproste ljudi. I ta prava vera od Božje

[22] Prim. *Novum testamentum graece*, 27. izd. Nestle-Aland, Stuttgart, 1993.
[23] Za navedka iz omenjenih prevodov *Svetega pisma* prim.:http://www.biblija.net.
[24] Prim. zg. op. 20. Pogostejši je v istem pomenu v starejši katekizmiki le izraz *natura*, prim. zg. op. 21.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

ga stana ali bitja u Svetoi Troici, od svetoga Atanažia složena: Tere jedna lipa predika […] 1561. (Glavan 2000: 31–32)

Velikopotezni projekt prevajanja katekizmov tudi v srbski in hrvaški jezik je pripeljal Trubarja in njegove slovenske sodelavce do bližnjega srečanja z južnoslovanskimi protestantskimi pisci. Le-ti pa so bili preko domačega stika s pravoslavjem in glagoljaštvom dovolj dobro seznanjeni s ciril-metodovsko filozofsko terminologijo. Preko takšnega stika je po vsej verjetnosti Jurij Dalmatin spoznal izraz *bitje*.

Malo verjetno je namreč, da bi nanj postal pozoren pred seznanjenjem s krogom južnoslovanskih protestantov in njihovimi knjižnimi deli. Pred tem se je sicer šolal pri Bohoriču, ki sicer v *Arcticae horulae* omenja ta izraz, a ne v njegovem nominalnem (deležniškem) smislu, tj. kot prevod za *ens* (za katerega določi prevod *bodejozh -zha -zhe*), pač pa v verbalnem (gerundijskem), tj. kot prevod za *esse, essendi*. Dalmatin pa, kot smo videli, uporablja besedo kot prevod za *substantia* (ali *essentia*) in torej v nominalnem smislu (Bohorič 1987: 131).

3 Razvoj izraza »bitnost«

Izraz prvi uporabi Janez Svetokriški v pridigi na praznik Presvete Trojice v drugem zvezku svojega *Sacrum promptuarium*, ki je izšel leta 1691. Ne pri protestantih ne pri Čandku, Alasii ali Kastelcu tega izraza še ni zaslediti. Odlomek, kjer ta izraz nastopa, je sledeči:

Sdaj ti imash vejdit verna dusha, kakor bosh v' Nebù prishla, inu G. Boga ſagledala, taushenkrat vezh bosh ſnala kakor vſij Vuzheniki tiga ſvejtà. Implebit Dominus animam tuam, & eris quaſi hortus irriguus (Eſai. 58.). v' Oblizi S. Troyze s' ozhmy tvoje pameti bosh vidila, koku ſo Try Perſone, inu en ſam Bug, koku ſyn grè od Ozheta, S. Duh pak od Ozheta, inu ſynu, inu vener ſo lete Trij Perſone od vekoma bile. sakaj eno bittnuſtimaio. Videbitis eum ſicuti eſt (1.Ioc.c.3), Bosh vidila, ò verna duska ſtutauſhentkrat ſrezhna! (Svetokriški 1691 II: 80).

Izraz navaja tudi Hipolitov (1711 I: 207, 212), Gutsmannov[25] in Vodnikov slovar,[26] vse do obeh Cigaletovih slovarjev (1860, 1880).[27] Uporablja ga Mahnič (1999: 58). Navaja ga Ušeničnik v svojem slovarju, kjer ga sistematizira kot prevod za *entitas* (Ušeničnik 1941: 265). V novejših prevodih iz Platona in Aristotela se izraz obsežno uporablja kot prevod za οὐσία (Kalan 1999: LII; Zore 1997: 50, 127, 155–56).

Bitnost je takoj po *bitju* naš najstarejši neprekinjeno uporabljen ontološki izraz, čeprav se ga katekizemska literatura brez izjeme ogiba. Nastane v obdobju slovenske katoliške obnove, izpod peresa enega izmed njenih najpomembnejših literarnih

[25] Prim. O. Gutsman, Deutsch-windisches Wörterbuch, Celovec 1789, gesli »Wesen« in »Wesenheit«.
[26] Prim. Vodnik 1803–1817, 9.7. zvezek, geslo »Wesenheit«.
[27] Prim. M. Cigale, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, Ljubljana 1860, str. 1885 (prevzeto po Gutsmanu); *Znanstvena terminologija*, Ljubljana 1880, str. 139.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

ustvarjalcev. Pri tem se postavljata zlasti vprašanje, od kod Svetokriški prevzame ta izraz. V zvezi s tem je možno reči, da Krelj omenja Vipavce (med katerimi je deloval Svetokriški) kot ljudi, ki znajo brati v glagolici in cirilici. V toliko je možno, da je Svetokriški pobral ta izraz iz takih virov, vendar ni mi znano, da bi ta izraz bil del starocerkvenoslovanske terminologije. Zanimivo je, da *bitnost* omenja tudi Dobrovski v svojem slovarju.[28] Le-to verjetno ne povzema po slovenskih ali hrvaških predlogah, pač pa po češki rabi, kar kaže morda na kakšen starejši širše slovanski izvor.[29] Je pa možno tudi, da je Svetokriški izraz sam skoval kot dobesedni prevod za *essentia* in da so na prav tak način prišli do tega izraza na Češkem. Manj je verjetno, da bi hotel podati (sicer ustreznejši) dobesedni prevod za *entitas* kot to pozneje stori Ušeničnik, saj kontekst prve pojavitve besede kaže na pomen *substantia* ali *essentia*.[30]

4 Razvoj izraza »bistvo«

Izraz *bistvo* je najširše uporabljen ontološki izraz v sedanji rabi slovenskega jezika. Srečujemo ga zelo pogosto ne le v filozofskem, pač pa tudi v slehernem, tudi v najbolj vsakdanjem diskurzu. V slednjem najpogosteje v besedni zvezi »*v bistvu*« s pomenom »pravzaprav«. Zanimivo je, da taka široka uporabljenost ne izhaja iz izrazite starosti tega izraza v slovenskem zapisanem jeziku. Gre, obratno, za eno izmed novejših pridobitev naše zapisane ontološke terminologije. Prvič srečamo *bistvo* namreč pri Vodniku v njegovem rokopisnem slovarju, ki je nastajal v letih 1803–1817, in v njegovi *Piſmenoſti* (1811: 168).

Navajam *dve* deli kot mesto vznika tega izraza iz dveh razlogov: prvič zato, ker je Vodnikov slovar nastajal v letih 1803–1817 in je možno, da zapis *bistva* v *Piſmenoſti* iz leta 1811 kronološko predhaja zapisu v slovarju. Drugič pa zato, ker je zapis v slovarju sumljiv, saj se zdi, da navaja dela Matevža Ravnikarja kot vir za ta izraz (ležeča pisava označuje zapis s svinčnikom v originalu, ostala pa zapis s črnilom; vse podčrtave so iz originala):

»***Weſenheit, die**, bitje, *bitnost* bitjoſt, biſtvo Rav. *bítva, onó-óga* « (Vodnik 1803–1817: zvezek 9.7.)

Pripis »Rav.« je zapisan s črnilom in, po izgledu sodeč, istočasno kot zapis »biſtvo«. Težko bi pripis »Rav.« lahko pomenil kaj drugega kot »Ravnikar«. Pisava, ki je zapisala »biſtvo Rav.« se vsekakor zdi Vodnikova.[31] Obenem pa se zdi nerazumljivo, kako lahko Vodnik omenja Ravnikarja za svoj vir, ko je le-ta prvo svoje delo

[28] Prim. Dobrovský 1802, gesli »Wesen« in »Wesenheit«.

[29] Prim. Pleteršnikovo izvajanje pridevnika *biten* iz češčine v *Slovensko-nemškem slovarju*.

[30] Izrazu *bitnost* pripisuje pomen *essentia* tudi Pleteršnik (prav tam).

[31] V vsakem primeru ni to Cigaletova pisava (za njega namreč vemo, da se je posluževal Vodnikovega slovarja pri oblikovanju svojega lastnega iz leta 1860), saj je Cigaletov »R« v zgornjem predelu veliko bolj enakomerno zaokrožen od pričujočega, ki pa je gotsko odsekan, kar je sicer značilno za Vodnikovo (»razsvetljensko«) pisavo. Možno je, da bi bila to Metelkova pisava, saj je rokopis prešel v Metelkovo last, vendar se spričo očitne podobnosti zapisa z Vodnikovo pisavo zdi to malo verjetno.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

izdal po letu 1811, ko pa je Vodnik že zanesljivo poznal izraz *bistvo*, kakor je razvidno iz navajanja le-tega v *Piſmenoſti* kot prevod za *essentia* (Vodnik 1811: 168). Res je, da Ravnikar uporablja izraz *bistvo*, npr. v *Sgodbah Svetiga pisma sa mlade ljudi* iz let 1815–1817, kjer omenja da »Jesuſ je po ſvojim bitji èno biſtvo s'Bogam« (Ravnikar 1817: 48), vendar to dejstvo ne more premostiti prikazanega kronološkega absurda.

Če prepustimo nakazani problem nadaljnjim raziskavam, lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo, da izraz *bistvo* vznikne pod Vodnikovim peresom oz. pod peresom njegovega sotrudnika[32] Ravnikarja. Beseda je vsekakor starocerkvenoslovanskega izvora: Miklošič jo navaja kot *bytьstvo* (Miklošič 1862–1865: 51). Vprašanje je sedaj, kako je prišla do Vodnika oz. Ravnikarja. Možno bi bilo, da bi prišla prek posredovanja hrvaške ontološke terminologije, saj najdemo *bistvo* že leta 1729 v knjigi Antuna Kadčića *Theologia moralis – Boggoslovje dilloredno* (Knežević 1988: 51–2). Prav tako navaja ta izraz Ivan Belostenec v svojem slovarju *Gazophylacium* iz leta 1740. Vendar je najbrž še bolj možno, da je prišla ta beseda do Vodnika oz. Ravnikarja neposredno po stcsl. virih. Sam Vodnik namreč v *Lublanskih novizah* z dne 25. 11. 1797, ko predstavlja svoje gledanje na razvoj slovenskega jezika, pravi:

Stari bukviſki jesik ima veliko podobnoſt s' nashim krajnskim. Bukviſki ſe taiſti imenuje, v' katerim ſo bukve od nekdaj piſane. Zherke niſo latinſke, ampak zirilſke inu glagolitſke; to je: ſtare ſlovenſke. Te imajo podobo s' grekiſkemi. Tukaj v' Lublani ſe najde vezh ſort bukv tiga bukviſkiga jesika, ſo namrezh maſhne bukve, ſveto Piſmo, brevirji, beſediſha, peſme, druga piſanja inu grammatike, to je: jesikov navuk; od kateriga bomo en drugi krat vezh govorili, naſhe krajnſko pomankanje bogatili, inu po bukviſkim popravlali, kar ſmo ſe od ſtare korenine na ſtran saſhli. (Vodnik 1797: 7)

S »*starim bukviſkim jesikom*« je tu seveda mišljena starocerkvenoslovanščina. Znano je, da je Zois zbiral v svoji bogati knjižnici celo vrsto knjig v glagolici in cirilici. Te knjige je v vsakem primeru imel pri Zoisu na razpolago tudi Vodnik (in za njim Ravnikar). *Ravno o njih* najverjetneje piše v citiranem odlomku. Vidimo torej, da je Vodnik in krog, kateremu je pripadal skupaj z Ravnikarjem, gojil jezikovni nazor, ki je spodbujal k prevzemanju starocerkvenoslovanske terminologije, ki so jo imeli na razpolago v Zoisovi knjižnici. Iz tega lahko razberemo najbolj verjeten vzrok vstopa izraza *bistvo* v slovenski knjižni jezik.

Ob vsem tem je potrebno razumeti delež, ki ga je katoliška obnova odigrala pri prevzemu *bistva* v naše ontološko izrazje. K temu deležu spada zlasti precejšnja pozornost, ki jo je Vodnik posvečal razvijanju ontološke terminologije, ki je opazna zlasti v načinu zapisa ontološkega izrazja v njegovem rokopisnem slovarju. Vidi se iz zapisa, da je skrbno tehtal izbiro izraza, besede opremljal z opozorilnimi znaki, ponujal več variant za isti izraz, koval nove (*vſebſhina, ſamoſebje, ſamoobſebjik* itd.).[33] Tolikšna pozornost na ontološko terminologijo, ki jo zaman iščemo v slovarju janzenista Kumerdeja, je zagotovo izraz duha katoliške obnove. Vodnik je bil v tej pozornosti

[32] Oba sta bila namreč člana Zoisovega kroga.
[33] Prim. Vodnik 1803–1817, 8.6. zvezek, geslo »Substanz«.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

na ontologijo vzgojen v času sholastične formacije, katere je bil kot frančiškan deležen v samostanih kranjsko-hrvaške frančiškanske province. Iz rokopisne dediščine te province, ki se hrani v frančiškanskem samostanu v Ljubljani, pa vemo, da je v teh samostanih potekala zelo živahna refleksija baročnih predelav skotistične ontologije, ki se je tudi poučevala kot osnovni filozofski predmet (Sodnik 1975: 165). Ni mogoče, da takšen poudarek na proučevanju ontologije ne bi vzgojil v Vodniku posebne pozornosti za to izrazje.

5 Razvoj izraza »bit«

Bit kot izraz za *esse* (v ev. prekrivanju z *existentia*) se je pri nas začel izraziteje in dosledneje uporabljati od Ušeničnika dalje, njegova uporaba pa je postala naravnost mrzlična od slovenskega prevzema Heideggerjeve misli v drugi polovici 20. stoletja. Le-ta je s svojim poudarkom na ontološki diferenci kot razliki med *esse* in *ens* (*Sein*/*Seiende*) potrebovala enopomenski izraz za *esse* (*Sein*), ki bi se nikakor ne zamenjeval z *ens*. *Bitje* v ta namen ni bil primeren izraz za to, saj je prav zaradi svojega nominalnega (*živo bitje*) in verbalnega (*bitje in žitje*) pomena hkrati prečil omenjeno razliko. *Bitnost* in *bistvo* sta že dolgo pokrivala nominalni pomen. Ostajala je le *bit*, ki jo je že Ušeničnik dosledno uporabljal v verbalnem pomenu in sicer prevzemajoč jo od Cigaleta.

Zdi se namreč, da prvo omembo *biti* v ontološkem pomenu najdemo v Cigaletu v *Znanstveni terminologiji* (1880), in sicer v sledečem geslu:

»Sein, biti, bivati, bistvovati; das, eig. bít (f.), bivanje, sostvo.« (Cigale 1880: 106)

Zanimivo je, da ta prva omemba *biti* v ontološkem pomenu prinaša izraz razvidno zgolj v verbalnem pomenu (tj. v pomenu *esse*, tj. deja ali dejstva obstoja). Tudi tu se postavlja vprašanje virov te terminološke izbire. Dejstvo je, da so tovrstni poskusi tvorbe slovenskega izraza za esse (z zgolj verbalnim pomenom) obstajali že pred Cigaletom. Taka poskusa sta v glavnem dva. Najizrazitejši med njima je Vodnikov *bitik* (*bitek*), ki ga najdemo v njegovem rokopisnem slovarju. Geslo je zapisano takole:

»bitik = exiſtentia« (Vodnik 1803–1817: 10.8. zvezek)

Drugi tovrstni, a manj dosledni poskus je Kumerdejeva *bitba*. Geslo se glasi se takole:

»Bitba f, das wirklich Seyn, die Weſenheit, die […]. bitba boshja, das Daſeyn Gottes.« (Kumerdej 1787)

Prevladuje navezava na *esse* (*Seyn, Daſeyn*), toda k temu se pomeša pomen *essentia* (*Weſenheit*). *Bitbo* omenja tudi Vodnik v svojem slovarju, vendar ne da bi navedel, kaj z njo prevaja.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

Skratka, zdi se, da je Cigale izdelal izraz *bit* morda pod vplivom Vodnikovega izraza *bitik*, bolj verjetno pa pod vplivom tujih terminologij (recimo nemške), ki so že razpolagale z enopomenskim izrazom za *esse*. Najbolj verjetno je vplivala tu hrvaška *bit* v pomenu *essentia*, skupaj s poljskim *byt*[34] ali ruskim быт, ki imata oba pomen *esse*. Ohranil se je ženski spol hrvaškega izraza *bit*, kateremu je določil pomen *esse* poljskega ali ruskega homonimnega izraza (Kneževič 1988: 121).

DODATEK: Seznam ostalih ontoloških izrazov

Poleg zgoraj navedenih ustaljenih izrazov smo Slovenci pustili v zgodovini našega ontološkega izrazoslovja veliko bogastvo neizkoriščenih izrazov. Tu velja spomniti nanje (v oklepaju je omenjeno mesto prve pojavitve izraza):

a) Izrazi, izvirajoči iz glagola *biti*:
bitba (Kumerdej, rkp. slovar),
bitva (Vodnik, rkp. Slovar, mlajši pripis)
bitik (Vodnik, rkp. slovar),
bítszhina (Hipolit, rkp. slovar),
bytíszhe (Hipolit, rkp. slovar),
jestvo (Cigale, slovar 1880),
sozhijna (Vodnik, rkp. slovar),
sočnost (Cigale, slovar 1880),
sostvo (Cigale, slovar 1880).

b) Izrazi, izvirajoči iz glagola *stati*:
obſtáliszhe (Hipolit, rkp. slovar),
obſtanîe (Kastelec, rkp. slovar),[35]
postanje (Kanizij [prev. Pohlin], katekizem 1768),
samostávszhina (Hipolit, rkp. slovar),
samuſtánîe (Hipolit, rkp. slovar),
ſtan (Trubar, Katekizem 1550),
ſtanína (Kastelec, rkp. slovar),
stanovítna rejzh (Hipolit, rkp. slovar),
ſ(a)tnoust (Kastelec, rkp. slovar),
stávnost (Hipolit, rkp. slovar),
ſamoſtávnoſt (Hipolit, rkp. slovar),
ſamustáliszhe (Hipolit, rkp. slovar).

[34] Ta poljski izraz pozna že Cigale (1860: 324), geslo »Dasein«.

[35] Za ta izraz *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* ([Elektronski vir], Ljubljana 2014) navaja kot izvorno mesto Juričičevem prevodu Spangenbergove *Postile* iz leta 1578. Pojavlja se na koncu na XV. Nedeljo po S. Trojici in sicer v sintagmi »Vkrishu ſtanouito obſtanje« (Juričič 1578 II: 160b), ki prevaja Spangenbergovo sintagmo »beſtendigkeit im creutz« (Spangenberg 1564: CXLIIb). Beseda povezuje morebiten ontološki pomen (obstoj) z vrednoto vzdržljivosti v trpljenju, vztrajanja v težavah, tj. s stanovitnostjo, o kateri je bilo govora v prvem razdelku. Zahvaljujem se Majdi Merše za podatek.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

c) Preostali izrazi:
imenje (Kastelec, rkp. slovar),
istnost (Cigale, slovar 1860),
natura (Trubar, Katekizem 1550),
onó-óga (Vodnik, rkp. slovar, mlajši pripis)
osebjina (Vodnik, rkp. slovar)
pergúdek (Hipolit, rkp. slovar),
ſamoſebje (Vodnik, rkp. slovar)
ſamoobſebjik (Vodnik, rkp. slovar)
shara (Kastelec, rkp. slovar),
shega (Trubar, katekizem 1550),
vpričnost (Cigale, slovar 1860),
vsebſhina (Vodnik, rkp. slovar).

Viri in literatura

Kozma Ahačič idr., 2014: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* [Elektronski vir]. Ljubljana: ZRC SAZU.
Gregorio Alasia da Sommaripa, 1607/1993: *Vocabolario italiano e schiauo*. Ljubljana: DZS.
AN. 1777: *Krščanski nauk za te majhne*. Ljubljana. NUK 10152.
AN. 1846: *Mali katekizem*. Trst. NUK 40493.
AN. 1848: *Bukvize branja za sholarje*. Dunaj. NUK 600607.
Robert Bellarmino, sv., 1725: *Kratki zapopadek krščanskega nauka*. Ljubljana. NUK 7039.
Ivan Belostenec, 1740: *Gazophylacium*. Zagreb.
Bergordnung, 1683. Prep. J. Kapsch. NUK Ms 1663.
France Bezlaj, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika: Tretja knjiga P–S*. Dop. in ur. M. Snoj, M. Furlan. Ljubljana: ZRC SAZU.
Matej Cigale, 1869: *Deutſsch=ſloveniſches Wörterbuch*. Ljubljana: J. Blasnik.
--, 1880: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*, Ljubljana: SM.
Jurij Dalmatin, 1584a: *Biblija*, Wittemberg. Na spletu.
Jurij Dalmatin idr., 1584b: *Ta celi Catechismus*. Wittemberg. Na spletu.
Josef Dobrovský, 1802: *Deutsch=böhmiſches Wörterbuch*, Praga. NUK 19068.
Anton Dokler, 1915: *Grško-slovenski slovar*. Ljubljana: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava.
Metod Dolenc, 1940: *Gorske bukve v izvirniku prevodih in priredbah*. Ljubljana: SAZU.
Janez Nepomuk Edling, 1779: *Isvlezhik tiga velikiga catehiſma*. Ljubljana: J. F. Eger. NUK 10216–10219.
Fran: *Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2016–.
Mihael Glavan idr., 2000: *Prve slovenske knjige (Razstavni katalog)*. 2000. Ljubljana: NUK.
Ožbalt Gutsman, 1789, *Deutsch-windisches Wörterbuch*. Celovec: I. A. Kleinmayr.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

Hipolit Novomeški, 1711–1712: *Dictionarium trilingue*. Ljubljana: J. G. Mayr. NUK Ms 182.
Jurij Japelj, 1787: *Ta veliki Katekismus*. Ljubljana: J. F. Eger. NUK 10219.
Valentin Kalan, 1999: Žar evropske modrosti. Aristotel: *Metafizika*. Prev. Valentin Kalan. Ljubljana: ZRC SAZU.
Peter Kanizij, sv., 1760, 1761: *Mali katekizem*. Ljubljana. NUK R 149919; NUK R 97990.
--, 1768, 1770: *Mali katekizem*. Dunaj. NUK 13105; NUK 10022.
--, 1786: *Ta male katechismus*. Prev. M. Pohlin. Dunaj. NUK 13105.
--, 1790: *Mali katekizem*. Celovec. NUK R 97928.
Matija Kastelec, 1680–1710/1997: *Dictionarium latino-carniolicvm* (1680–1710). Ur. J. Stabej. Ljubljana: ZRC SAZU.
Ivo Kerže 2008: *Začetek slovenske filozofije*. Ljubljana: Študentska založba.
Pavel Franc K*LAPŠE*, 1743, 1757: *Synopsis catechetica*. NUK 32219; NUK 10216.
Anto Knežević, 1988: *Filozofija i slavenski jezici*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
Blaž Kumerdej, 1787: *Pars prima Dictionarii Slavo-Carniolici*. NUK Ms 349.
Štefan Küzmič, 1771: *Nouvi zákon*. Halle. Na spletu.
Anton Mahnič, 1887/1999: *Dvanajst večerov*. Ljubljana, Nova Gorica: Jutro, Branko.
Hieronymus Megiser, 1603/1977: *Thesaurus polyglottus*. Ur. J. Stabej. Ljubljana: SAZU.
Nikolai Mikhailov, 1998: *Frühslowenische Sprachdenkmäler*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
Franc Miklošič, 1862–1865: *Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum*. Dunaj: G. Braumueller.
--, 1886: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Dunaj: W. Braumüller.
Franc Novak, 1996: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota: Pomurska založba.
Vilko Novak, 2014: *Slovar stare knjižne prekmurščine* [Elektronski vir]. Ljubljana: ZRC SAZU.
Novum testamentum graece, 1993. 27. izd. Ur. E. Nestle, K. Aland.
Franc Mihael Paglovec, 1767, *Zvesti tovarš*, Ljubljana: J. F. Eger. NUK 10216–10219.
Maks Pleteršnik, 1893–1895: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
Marko Pohlin, 1781/1972: *Tu malu besedishe treh jefikov*. München: R. Trofenik.
Mirko Rupel, 1934: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
Christoph Schmidt, 1817: *Sgodbe Svetiga pisma sa mlade ljudi*. 3. zvezek. Prev. M. Ravnikar. Ljubljana: A. H. Hohn.
Alma Sodnik, 1975: *Izbrane razprave*. Ljubljana: SM.
Johann Spangenberg, 1564: *Außlegunge der Epifteln vnnd Euangelien*. Nürnberg: Newber vnd vom Berg.
--, 1567: *Postila slovenska*. Prev. S. Krelj. Regensburg. Ponatis iz 1578: Postilla: I. zv. Ljubljana: I. Mandelz.
--, 1578: *Postilla*: II. zvezek. Prev. J. Juričič. Ljubljana: I. Mandelz.
Janez Svetokriški, 1691/1990: *Sacrum promptuarium: 2. zvezek*. Ljubljana: SAZU.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2017_1_09.pdf | DOST. 17/02/26 19.29

Ahacij Stržinar idr., 1729: *Katoliš krščanskega nauka pesmi*. Gradec: per Widmanſtadianskih Erbizhah. NUK R 10207.
Primož Trubar, 1550: *Catechismus*. Ljubljana: Akademska založba.
Aleš Ušeničnik, 1941: *Izbrani spisi: X. zvezek*. Ljubljana: Ljudska knjigarna.
Valentin Vodnik, 1797: Povedanje od ſlovenſkiga jesika. *Lublanske novize* 1/94. 7.
--, 1803–1817: *Rokopisni slovar*. NUK Ms 473.
--, 1811: *Piſmenoſt ali Gramatika sa perve ſhole*. Ljubljana: L. Eger.
--, 1812: *Kerſhanſki navuk sa ilirſke deshele*, Ljubljana: H. V. Korn. NUK 10269.
Franci Zore, 1997: *Obzorja grštva*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
http://www.biblija.net

Summary

The research shows that part of the core Slovene ontological terminology derives from the Old Church Slavonic tradition. Jurij Dalmatin takes the term bitje ‘being in the nominal sense’ from this tradition in the second half of the 16th century, while Valentin Vodnik takes the term bistvo ‘essence’ from the same tradition. The derivation of the other three core ontological terms is more complex. The term bitnost ‘entity’ appears for the first time in Slovene in the writings of Janez Svetokriški at the end of the 17th century, but it is not clear if he coined it himself or borrowed it (the term was also known early in Bohemia). The term bit ‘being in the verbal sense’ was coined by Matej Cigale in the second half of the 19th century based on various influences from other contemporary Slavic terminologies, but possibly also under the influence of Vodnik’s terminology. The most complex is the origin of the term podstat ‘substance’ that was brought into a standard use by Matej Cigale under Bohemian and Eastern-Slovene influences, but also under influences dating back to the terminologically extremely prolific period of the Counter-Reformation, to the Protestant period, and even further back to the Manuscript period.